

Жоба

**ЖАҢА ӘЛІПБИ НЕГІЗІНДЕГІ
ҚАЗАҚ ТІЛІ ЕМЛЕСІНІҢ ЕРЕЖЕЛЕРІ**

Астана, 2018

МАЗМҰНЫ

Қазақ әліпбиі.....	5
Негізгі тірек ұғымдар.....	7
I. Әріптердің емлесі.....	9
II. Түбір сөздердің емлесі. Қосымшалардың жалғануы.....	11
III. Бөлек жазылатын сөздердің емлесі.....	14
IV. Бірге жазылатын сөздердің емлесі.....	15
V. Дефиспен жазылатын сөздердің емлесі.....	18
VI. Бас әріптің емлесі. Қосымшалардың жалғануы.....	20
VII. Қысқарған сөздердің емлесі.....	24
VIII. Кейбір кирилл әріптері мен шеттілдік сөздердің емлесі.....	25
IX. Сөздердің тасымалдануы.....	30

Алғысөз

«Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 19 ақпандағы №637 Жарлығына сәйкес бекітілген әліпби негізінде «Қазақ тілі емлесінің негізгі ережелерінің» жобасы әзірленді.

Қазақстан Республикасы Премьер-министрінің өкімімен «Қазақ тілі әліпбиін латын графикасына 2025 жылға дейін кезең-кезеңімен көшіру жөніндегі іс-шаралар жоспары» жасалып, белгіленген міндеттерді дер кезінде және кезеңдер бойынша жүзеге асыру мақсатында Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру жөніндегі Ұлттық комиссия жанындағы Орфографиялық, Әдістемелік, Терминологиялық, Техникалық және ақпараттық сүйемелдеу жұмыс топтары құрылды.

Бекітілген іс-шаралар жоспарына сәйкес 2018 жылы Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты «Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері» жобасын әзірледі. «Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері» жобасы Институттың Ғылыми кеңесінде талқыланып, мақұлданды.

Ереже жобасы Ұлттық комиссия жанындағы Орфографиялық және Әдістемелік жұмыс топтарының бірлескен ғылыми-практикалық семинар-кеңестерінде қаралып, талқылаудан өтті.

Шайсұлтан Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы «Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері» жобасына сараптама жасау мақсатында Емле ережелерінің негізгі қағидалары бойынша республикадағы жоғары оқу орындарының студенттері, орта мектептің оқушылары, сондай-ақ оқытушы-филологтар мен

еліміздің кейбір өңіріндегі ересектер арасында сынама-сауалнама жүргізді. Емле ережелерінің жобасы тәуелсіз сарапшылар мен ЖОО-ның тілтанушы мамандарының сараптамасынан өтті.

Осындай талқылау нәтижесінде өзгерістер мен толықтырулар енгізілген Емле ережелерінің жобасы 2018 жылғы 27 қыркүйекте Ұлттық комиссияның отырысында таныстырылды.

Жұртшылыққа кеңінен таныстыру, сондай-ақ пікір алмасу, жекелеген қағидаларды одан әрі тиянақтай түсу мақсатында «Жаңа әліпби негізіндегі қазақ тілі емлесінің ережелері» жобасы көпшілік назарына ұсынылып отыр.

ҚАЗАҚ ӘЛПБИИ

№	латыннегізді әліпби	әріп атауы	кирилнегізді әліпби	әріп атауы
1	Aa	[a]	Аа	[а]
2	Áá	[á]	Әә	[ә]
3	Bb	[by]	Бб	[бы]
4	Dd	[dy]	Дд	[ды]
5	Ee	[e]	Ее	[е]
6	Ff	[fy]	Фф	[фы]
7	Gg	[gi]	Гг	[гі]
8	Ġġ	[ġy]	Ғғ	[ғы]
9	Hh	[hy]	х, һ	[хы]
10	Ii	[i]	Іі	[і]
11	Iı	[iı]	и, й	[и]
12	Jj	[jy]	Жж	[жы]
13	Kk	[ki]	Кк	[кі]
14	Ll	[yl]	Лл	[ыл]
15	Mm	[my]	Мм	[мы]
16	Nn	[ny]	Нн	[ны]
17	Ńń	[yń]	Ңң	[ың]
18	Oo	[o]	Оо	[о]
19	Óó	[ó]	Өө	[ө]
20	Pp	[py]	Пп	[пы]
21	Qq	[qu]	Ққ	[қы]
22	Rr	[yr]	Рр	[ыр]
23	Ss	[sy]	Сс	[сы]

24	Tt	[ty]	Тт	[ты]
25	Uu	[u]	Уу	[у]
26	Úú	[ú]	Уу	[ү]
27	Vv	[vy]	Вв	[вы]
28	Yy	[y]	Ыы	[ы]
29	Ýý	[uý]	Уу	[үу]
30	Zz	[zy]	Зз	[зы]
31	Shsh	[shy]	Шш	[шы]
32	Chch	[chy]	Чч	[чы]

НЕГІЗГІ ТІРЕК ҰҒЫМДАР

Әріп – дыбыстың графикалық таңбасы.

Дыбыс – айтылатын әрі естілетін ең кіші дыбыстық бірлік.

Фонема – сөздер мен морфемаларды бір-бірінен мағына және форма жағынан ажырататын тілдің дыбыстық жүйесіндегі негізгі типтік бірлік.

Емле – жазу нормаларын қалыптастыратын ережелердің жинағы.

Тіл үндесімі – бірінші буынның үндесіміне қарай бірыңғай жуан, не бірыңғай жіңішке айтылатын қазақ тілінің негізгі дыбыстық заңдылығы.

Түбір – сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін, лексикалық мағынасы сақталған негізгі бөлігі.

Фонематикалық принцип – дыбыстардың сөз ішіндегі немесе сөз тіркесіміндегі өзара әсері ескерілмей, негізгі фонемалық түрі (мәні) сақталып жазылатын емле ұстанымы.

Морфологиялық принцип – жеке сөздің және күрделі сөз сыңарларының түбір тұлғасы сақталып жазылатын емле ұстанымы.

Қосымша – сөз мағынасын өзгертетін, түрлендіретін, сөз бен сөзді байланыстыратын грамматикалық бірлік. Қазақ тіліндегі қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп, не жуан, не жіңішке жалғанады.

Күрделі сөздер – сыңарлары арасындағы синтаксистік қатынас жойылып, тұтасқан бірлік ретінде бір мағынаны білдіріп, бір ғана морфологиялық, синтаксистік қызмет атқаратын, біріккен, кіріккен, қос сөз және атауыштық тіркес түріндегі сөздер.

Біріккен сөз – екі сыңардан бірігіп бір ғана зат пен құбылыстың атауы болатын, бірге жазылатын сөз.

Қос сөз – бір сөздің қайталануынан, буынының, не бір дыбысының қайталануынан жасалған, дефиспен жазылатын күрделі сөз.

Қысқарған сөз – күрделі атаулардың қысқартылып жазылған түрі.

Шеттілдік сөз – жазба тұрпаты түпнұсқасынан үлкен айырмасы болмайтын өзге тілден енген сөз.

Кірме сөз – қазақ тілінің дыбыстық заңдылықтары бойынша игеріліп жазылатын өзге тілден енген сөз.

Лексикаланған фразеологизм – поэтикалық мағынасын жоғалтқан, сөз орнына жүретін тұрақты тіркес.

ҚАЗАҚ ТІЛІ ЕМЛЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕРІ

I тарау ӘРІПТЕРДІҢ ЕМЛЕСІ

Дауысты дыбыс әріптерінің емлесі

Дауысты дыбыстарды таңбалайтын әріптер: **a, á, e, i, o, ó, u, ú, y.**

§1. a, e, i, y әріптері сөздердің барлық буынында жазылады: *ana, baqyt, shaǵala, balapan, bota, bolashaq; elik, egemendik, elgezek, qurmet, kórkem; yqpal, yrys, mysal, jańǵyrý, baqsy, jaqsy; irgeli, irimshik, bilim, izgilik, kishipeuil, senim.*

§2. á, o, ó, u, ú әріптері сөз басында, бірінші буында, сондай-ақ қос сөз бен біріккен сөздің соңғы сыңарының бірінші және екінші буындарында да жазылады: *ádis, álem, sán, dán, mádeniet, báterek; ozyq, ońtauly, qoǵam, torsyq; óris, ómirsheń, kósem, bórik; utymdy, ustaz, qujat, tumar; úrdis, úkimet, júe, túbegeili; ataq-dáreje; atakásip, habar-oshar, kásiporyn; sózbe-sóz, kelissóz; el-jurt, tikushaq, qaz-úrek, aqtútek, endigári, ájeptáyir.*

Е с к е р т у. Кейбір кірме және шеттілдік сөздердің екінші, үшінші буынында да **á, o, ó, u, ú** әріптері жазылады: *sirá, kiná, kyá, ińkár, kúmán, shúbá, zámzám, dúdámal; bulbul, maǵlumat, samuryq, májbúr, dúldúl, dástúr, manóvr, montór, parashút, absalút, festivál, kobált, banknot, skrinshot.*

j, sh мен **ı** әріптерінің арасындағы **a** дыбысы жіңішке айтылғанымен, жазуда **a** әрпі таңбаланады: *jai, jailayú, jaily, shai, shailyq, shailany.*

Дауыссыз дыбыс әріптерінің емлесі

Дауыссыз дыбыстарды таңбалайтын әріптер: **b, d, f, g, ǵ, h, ı, j, k, l, m, n, ń, p, q, r, s, t, v, ý, z, sh, ch.**

§3. *b, g, d, f, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, z, sh, ch* және *ı, ý* (§6, §7, §9, §10) әріптері сөздің басында, ортасында, аяғында жазылады: *bailyq, kóbelek, arab; gúl, kógal, pedagog; dáýlet, baǵdar, asteroid; filosofia, múftı, paragraf; hıkaia, qahar, tarih; jospar, ereje; muqtaj; kúmis, shekpen, berik; lebiz, alash, táyekel; mángilik, qaımaq, ǵalym; namys, kóne, dastarqan; parasat, kópir; talap; qurmet, maqtanysh, bolashaq; rýh, ertegi, ómir; saiasat, kelisim, aıtys; tabıǵat, qatal, sáylet; virýs, avtor, rezerv; zerde, bilezik, qundyz; shańyraq, búrshik, qylysh; chempion, kaychyk, senvich; igilik, jıyn, sai; ýaqyt, áleymet, taý.*

§4. *ǵ* әрпі сөз басы мен сөз ортасында ғана жазылады: *ǵarysh, aǵash, samǵa.*

§5. *ń* әрпі сөз ортасы мен сөз соңында ғана жазылады: *mórtańba, eńbek, tańerteń, meń, zań.* Бірақ *ńón* сөзінде сөз басында жазылады.

ı, ý әріптерінің емлесі

§6. *ı* (й), *ý* (у) әріптері төл сөздерде дара дауыссыз дыбыс ретінде таңбаланады: *ai, úi, oıshyl, aý, sáykele, demeyshi, qaýun.*

§7. Айтылудағы *yi* (ый), *ii* (ій) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында *ı* әрпімен жазылады: *igilik, inelik, inabat, iman; kim, tiin, tiyn, miras, sia, siaqty; bi, álipbi, tarihi.*

Е с к е р м у. Қосар *yi* (ый) әріптері тек *syi* (сый), *tyi* (тый) сөздерінде (оларға қосымша жалғанғанда да) жазылады: *suilyq, suıymdylyq, suıy; tiıym, tiıylý, tiıy.*

ıy, ii әріп тіркестеріне аяқталған етістікке көсемшенің **-ii** жұрнағы жалғанғанда, екі *ı* әрпі қатар жазылады: *baudy, keuidi, moudu.*

§8. *ı* (и), *ý* (у) әріптері шеттілдік сөздерде дара дауысты дыбыс ретінде таңбаланады: *instıtýt, kino, granıt; úniversitet, fýtbol, resýrs.*

§9. Айтылудағы **уу** (ұу), **уу** (үү) дыбыс тіркестері сөздің барлық буынында **у** әрпімен жазылады: *ýyldyryq, ýuz, ýildeý; túys, qýyrshaq, gýil, tintýir; oqý, sý, jazý, kelý, barý.*

§10. Айтылудағы **иу** (йұу), **иу** (йүү) дыбыс тіркестері **и** әріп тіркесі түрінде жазылады: *baiý, qoiý, oiý, jaiý, taiý, kúny, túny, kórkeiy, kóbeiy, súny.*

II тарау ТҮБІР СӨЗДЕРДІҢ ЕМЛЕСІ. ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ ЖАЛҒАНУЫ

Түбір сөздердің емлесі

Қазақ тілінде түбір сөздер тіл үндесімі бойынша жазылады.

§11. Сөздер бірыңғай жуан не жіңішке үндесіммен жазылады: *azamat, yntymaq, bosaga, turmys; ásem, memleket, izet, úmit, sólem.*

Е с к е р т у. Кейбір кірме сөздерде үндесім сақталмай жазылады: *quziret, qudiret, muǵalim, qyzmet, qoshemet, aqiret, qasiet, qadir, kitap, tayqimet, qaziret.*

§12. Сөздердің, сондай-ақ сөз тіркесіндегі жеке сөздердің негізгі тұлғасы сақталып жазылады: *qulyn (qulun емес), júzim (júzim емес), kóilek (kóilók емес), júrek (júrók емес), oryndyq (orunduq емес), kók oramal (kóg oramal емес), aq ala (aǵ ala емес), aq aiy (aǵ aiy емес); bara almaıymyn (baralmaıymyn емес), barsa igi edi (barsıgedi емес), baryp pa eken (baryppeken емес), kele jatyr (kelatyr емес).*

§13. Бірқатар кірме сөздер айтылуы бойынша игерілген түрде жазылады: *tayar, nómir, poshta, kástóm, pálte, poiuz, siez.*

Қосымшалардың жалғануы

§14. Қосымшалар түбір сөздің соңғы буынындағы дауысты дыбыстың үндесіміне қарай не жуан, не жіңішке болып жазылады: *jumys-shy-lar-dyń, qart-tar-dyń, baqsha-myz-da; mekemede, bereke-si, teńiz-shi-ler; kitap-tyń, qudiret-ke, muǵa-lim-niń; kógal-ǵa, kógorai-ǵa.*

§15. Сөздің соңғы дыбысы қатаң болса, оған жалғанатын қосымшалар қатаңнан басталады, дауысты, ұяң немесе үнді болса, қосымшалар ұяң не үндіден басталып жалғанады: *halyq-qa, qyrat-tar, mektep-ke, kólik-pen; táj-ge, qaryz-ǵa, juldyz-dar; tań-ǵa, pán-der; tal-dyń, kól-ge, bala-ǵa, bala-lar; áje-ge, áje-niń.*

§16. Түбірдің соңғы буынында үнді дауыссыз дыбыстан кейін тұрған **у, і** әріптері тәуелдік қосымшасы жалғанғанда түсіріліп жазылады. Мысалы: *ауыл – аулы, дауыс – даўсы, erin – erni, halyq – halqu, oryn – орны, ǵuryр – ǵурпу, quryq – qурqu, kórik – kóрки (бем-ажар), árip – árpi, naryq – narqu, paryq – парqu, qulyq – qулqu.*

Е с к е р т у. Мағынасына нұқсан келетін сөздерде **у, і** түсірілмей жазылады. Мысалы: *qulyq – qulyǵу; kórik – kórigi (ұстаның құралы); qalyр – qalyby (нанның калыбы); quryq – quryǵу (сандық мағына); naryq – naryǵу (термин).*

§17. Соңғы буынында **á** әрпі жазылатын түбір сөздерге қосымшалар жіңішке жалғанады: *kinási, kinásiniń, kináli, kúnási, kúnásiniń, kúnásine, kúnásinen, shúbási, shúbásiniń, shúbásiz, kýási, kýásiniń, kýásine, kýásinen, kýálik, kýáger; kúmanı, kúmániniń, kúmánđi, kúmánshil.* Бірақ ашық дауыстылармен келетін қосымшалар жуан жалғанады: *kúnáǵa, kúnádan, kinálay, shúbálaný, kýáǵa, kýáadan, kúmánǵa, kúmánaný.*

§18. **s** немесе **z** дыбыстарына аяқталатын сөздерге **s, sh** дауыссыздарынан басталатын қосымша жалғанғанда, түбірдің негізгі тұлғасы сақталып жазылады: *tuzsyз (tussyз емес), sózsiз*

(*sóssiz* емес), *jazsyn* (*jassyn* емес); *basshy* (*bashshy* емес), *ayyzsha* (*ayyshsha* емес), *qussha* (*qushsha* емес).

§19. **n** дыбысына аяқталатын сөздерге **ǵ, g, b, m** дауыссыздарынан басталатын қосымша жалғанғанда, түбірдің негізгі тұлғасы сақталып жазылады: *buryńǵy* (*buryńǵy* емес), *janǵa* (*janǵa* емес), *qayunǵa* (*qayunǵa* емес), *tungi* (*tungi* емес), *tómeni* (*tómeni* емес), *júgenge* (*júgenge* емес), *janbaidy* (*jambaidy* емес), *kónbedi* (*kómbedi* емес), *senbeidi* (*sembeidi* емес), *saimanmen* (*saimammen* емес).

§20. **k, q, p** дауыссыздарына аяқталған түбір сөзге тәуелдік жалғауы жалғанғанда, **g, ǵ, b** болып ұянданып жазылады: *júrek* – *júregi*, *súiek* – *súiegi*, *kúrek* – *kúregi*; *qazaq* – *qazaǵy*, *bairaq* – *bairaǵy*, *taraq* – *taraǵy*; *kitap* – *kitabıy*, *aspap* – *aspaby*, *lep* – *lebi*; Ал осы дауыссыздарға аяқталатын етістік түбіріне көсемшенің **-a, -e, -ı** жұрнағы жалғанғанда, **g, ǵ, b, y** болып жазылады: *ek* – *egedi*, *tók* – *tógedi*; *taq* – *taǵady*, *baq* – *baǵady*; *kep* – *kebedi*, *keyip*, *jap* – *jabady*, *jaıyp*, *tap* – *tabady*, *taıyp*. Бірақ *sap* – *sapy*, *sapynda*, *tarap* – *tarapynda*, *tarapymyzdan*, *qazaq* – *qazaqu* тәрізді сөздердің түбір тұлғасы сақталып жазылады.

§21. Түбір сөзге **-hana, -ǵoi, -qoi, -kez, -kesh, -paz, -ger, -ker, -tal, -dar, -qor, -kúnem, -niki (-diki, -tiki), -men (-ben, -pen)** тәрізді араб, парсы тілінен енген және төл қосымшалар сөздің соңғы буынының жуан-жіңішкелігіне қарамай жалғанады: *kitaphana*, *emhana*; *danagói*, *aqylǵói*; *sánqoi*, *áyesqoi*; *arbakesh*, *baishykesh*; *jihankez*; *ónerpaz*, *bilimpaz*; *zańger*, *saydager*; *kásipker*, *qairatker*; *sezimtal*, *uǵymtal*; *dindar*, *qaryzdar*; *mansapqor*, *jemqor*; *paidakúnem*; *ataniki*, *ayıldiki*, *qazaqtiki*; *qoǵammen*, *ultpen*, *qyzben*.

§22. Екінші сыңары *basy*, *asy*, *aǵasy*, *anasy* тұлғаларымен келген біріккен сөздерде септік жалғаулары сөздің тәуелдік формасына жалғанады: *Elbasyna*, *Elbasyn*, *Elbasynnda*, *otbasyna*,

otbasyn, otbasynda, qonaqasyna, qonaqasyn, qonaqasynda, otaǵasyna, otaǵasyn, otaǵasynda, otanasyna, otanasyn, otanasynda. Тәуелдік жалғауының III жағы жалғанбайды.

III тарау

БӨЛЕК ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕРДІҢ ЕМЛЕСІ

§23. Анықтауыштық қатынастағы сөз тіркестері бөлек жазылады: *altyn saǵat, kiiz úi, jel arqan, bota kóz, qara shai, at qora, bas súiek.*

§24. Күрделі сан есімдердің әрбір сыңары бөлек жазылады: *on bir, on birinshi, on segiz million, jyrma segiz, júz on jeti, eki júz jetpis tórt, bir myń toǵyz júz elý úsh, tórt milliard, jyrma úsh bútin onnan bir.*

§25. Күрделі сын есімдердің әрбір сыңары бөлек жазылады: *al qyzyl, qońyr ala, qyzǵylt sary, qara ala, kók ala, qara kók, aq sur, qula qasqa, qula jiren, tory tóbel.*

§26. Күрделі етістіктердің, есім және еліктеуіш сөздермен тіркескен құрама етістіктердің әрбір сыңары бөлек жазылады: *baryp keldi, kele jatyr, jaza ber, kiip júre ber, júgire jóneldi, bara almady, bara almaı qalyp edi, jyǵylyp qala jazdady; qyzmet etý, jumys jasaý, mán bery, qol shapalaqtaý; shap etý, dý ete túsý, baj etý, lap qoiý.*

§27. Толық мағыналы сөзбен тіркескен *saiyn, keiin, buryn, deiin, sheiin, men, ben, pen, qoi, ǵoi, da, de, ta, te, ma, me, ba, be, pa, pe, she* шылаулары бөлек жазылады: *jyl saiyn, ai saiyn; sabaqtan keiin; budan buryn; jinalysqa deiin; túske sheiin; qalam men qaǵaz, kitap pen dápter; kerek qoi, kóre ǵoi; ol da, men de; halyq ta, úkimet te; Bar ma? Sólei me? Suraq pa? Kóp pe? Az ba? Kem be? Sen she?*

Е с к е р т у. Ma (me, ba, be, pa, pe) сұраулық шылауы түбір сөз бен қосымша арасында қолданылғанда my (mi, by, bi, py, pi) болып өзгерген қалпында бірігіп жазылады: Baramysyń? Kelemisiń? Sultanbysyń? Tólenbisiń? Qazaqпыsyń? Ózbekpisiń?

§28. *da, de, ta, te* шылаулы тіркестерімен келген күрделі сөздер бөлек жазылады: *ý da shy, as ta tók, ur da jyq, qara da tur, kir de shyq*. Бірақ *-tyq, -tik* қосымшасымен келгенде бірге жазылды: *urdajyqtyq, astatóktik*.

§29. Негізгі сөзге тіркескен *aldy, arty, asty, ústi, mańy, jany, ishi, syrty, basy, tusy, sheti, boıy* сияқты көмекші есімдер бөлек жазылады: *esik aldy, úı arty, kópir asty, qala mańy, bazar jany, aýla ishi, qora syrty, qystyń basy, júrek tusy, aýyl sheti, ózen boıy, tula boıy*.

Е с к е р т у. Aldy, arty, asty, ústi көмекші есімдерімен келіп, атаулық мағынаға ие болған сөздер бірге жазылады: *sailaýaldy naýqan, mektepaldy top, tilarty dybysy, sózaldy syńary, tisarty dayýssyzy, jerústi jumystary, jerasty sýlary*.

§30. Идиомалық, фразалық тіркестердегі әрбір сөз бөлек жазылады: *qas batyr, baғы jandy, iek artty, bas tartty, bet burdy, qol jalғady, qol ushyn berdi, uın tires, qyrғы qabaq*. Бірақ атау сөздің орнына жүретін лексикаланған тіркестер бірге жазылды: *basqosý, atsalysý, aqkóńil* (§39 қараңыз).

IV тарау БІРГЕ ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕРДІҢ ЕМЛЕСІ

§31. Екі түбірден құралған бір ғана зат пен ұғым атауы бірге жазылады: *jertóle, baғdarsham, beınebaıan, sýsabyн, kereńqulaq* (өс.), *itsandyq* (өс.), *kelteshash* (өс.).

§32. Екінші сыңары *-lyq (-lik, -dyq, -dik, -tyq, -tik)* қосым-

шасымен келген қоғамдық, әлеуметтік лексика, *-ar (-er)* қосымшасымен келетін әдет-ғұрып, кәде атаулары, *-lar (-ler; -dar; -der; -tar; -ter)* қосымшасымен келетін ботаникалық, зоологиялық атаулар, *-qysh (-kish, -ǵysh, -gish)* қосымшасымен келетін құрал-сайман және техника атаулары, *-ty (-ti, -dy, -di), -pa (-pe, -ba, -be, -ma, -me), -ys (-is, -s), -ǵy (-gi, -qy, -q)* қосымшасымен келетін лексикаланған тұрақты тіркестер мен зат атаулары бірге жазылады: *ortaazıalyq, jerjuzilik, arampıǵyldyq, búkilálemdik, jalpyhalyqtyq, birrettik; aıyzashar, atqaminer; ashatuiaqtylar, balyqqorektiler, jalańkózdziler, aǵashkemirgishter; kespekeskish, sabynsalǵysh, órtsóndirgish; sharyabasty, nemketti, súkelsaldy; alypqashpa, baykespe, janbagys, kireberis, kúnkóris; aıyaqyzdyrǵy, aıyasúzgi, bóriomaq.*

§33. Бірінші сыңары *ásire, bir, kóp, jalpy* сөздерімен және *avan, avia, avto, agro, anti, aero, gidro, giper, eýro, izo, intra, infra, kino, mega, mini, radio, tele, trans, ýltra, foto, elektr* шетілдік сөздерімен, сондай-ақ *bei* қосымшасымен келген атаулар бірге жазылады: *ásiresolshyl; birjutym, birqainatym; kópmándi, kópmúshe; jalpyulttyq, jalpymemlekettik; avansahna, aviamektep, avtojol, agrokeshen, antıdene, aeroshana, elektrsúzgi, fotosýret, gidrobeket, giperbelsendi, infraqurylym, intraqurylym, izosyzyq, kinoqondyrǵy, radiobailanys, telearna, transshekara, ýltradybys, eýrospport, megajoba, minijoba, beikúná, beihabar.*

§34. Екінші сыңары *aralyq, qumar, jandy, taný, tanym, jai, hat, aqy, ishilik* сияқты сөздермен және *-sυμαq* қосымшасымен келген атаулар бірге жазылады: *halyqaralyq; ataqqumar; ultjandy; jaratylystaný; tiltanym; jylyjai; ashlyqhat (ashlyqhat sylay); zeinetaqy; mekemeishilik; ákimsymaq.* Бірақ анықтауыштық қатынас сақталған күрделі сөздер бөлек жазылады: *ashlyq hat, qyzmettik hat.*

§35. *Esh, ár, kei, bir, qai, qaisy, álde* сөздерімен келген есімдік,

сын есім, үстеулер түбір тұлғалары өзгертілмей, бірге жазылады: *eshkim; árkim; keibir; birdeñe; qaibir; áldeqalái; ártúrli*.

Е с к е р т у. *Esh, ár, kei, bir, qai, álde* сөздері зат есімдермен тіркескенде, бөлек жазылады: *esh adam; ár el; kei bala; bir jumys; qai zaman; álde shyn, álde ótirik*.

§36. Бірінші сыңары *aq, qara, sary, kók, qyzyl, ala, boz* тәрізді түс атауларымен келетін ботаникалық, зоологиялық терминдер бірге жазылады: *aqıyq* (құс), *aqshabaq* (балық); *qaraqus, qaraağash* (өс.); *saryandyz* (өс.), *sarygúl*; *kóqkutan* (құс), *kókbasshóp* (өс.); *qyzylqasqyr* (аң), *qyzylbidai*; *alabuğa* (балық), *alabulbul* (құс); *bozbetae* (өс.), *boztorgai*. Үш құрамнан тұратын ботаникалық, зоологиялық атаулардың алдыңғы екі сыңары бірігіп жазылады: *aqbas sıyr; aqkót torgai*.

§37. Лексикалық мағынасынан ажыраған *qoi, sıyr, túie, bota, qozu, at, qoian, aiý, bóri, qasqyr, it* немесе *qum, sý, bal, ý, sor* сөздерімен тіркескен ботаникалық, зоологиялық атаулар бірге жазылады: *qoiýsan* (өс.), *sıyrjoñyshqa* (өс.), *botabúrgen* (өс.), *qozygúl* (өс.), *atqulaq* (өс.), *qoiansúnek* (өс.), *aiýbaldyrған* (өс.), *aiýbadam* (өс.), *bóriqaraqat* (өс.), *qasqyrjem* (өс.), *itbúldirgen* (өс.), *qumberish* (өс.), *sýbetae* (өс.), *balqaraqai* (өс.), *ýkekire, ýbidaiyq* (өс.), *sorqañbaq* (өс.).

Е с к е р т у. *Aq, qara, qyzyl, qoñyr, sur, shubar* сөздері аң-құс, өсімдік түсін айыру үшін қолданылатын болса, бөлек жазылады: *aq alabota, qara qargá, sur jylan, shubar baqa*.

§38. Екінші сыңары *shóp, gúl, tiken, japyraq, tamyр, qus, balyq, qurt, jidek, jemis, qat* сияқты жалпы атау болып келетін ботаникалық атаулар бірге жазылады: *emenshóp, qoñyraýshóp; kúmesgúl, qaltagúl; sortiken, shağyrtiken; túmejapyraq, sútjapyraq; altyntamyр, beltamyр; totyqus, kókqus; taraqbalyq, qylyshbalyq; qaraqurt, bósirqurt; qyzyljidek, itjidek; tamyрjemis, torjemis; qaraqat, qyzylqat*.

§39. Лексикаланған фразеологизмдер және олардың қосымшалы түрлері бірге жазылады: *aqsaqal, aqsúiek, aqmet, aqmettik, aqkónil, aqkónildilik; kóshbasshy, dúnieqońyzdaný, erjúrek, erjúrektik, janpıda, janpıdalyq, ataqonys; basqosý, atsalysý, atústi.*

V тарау

ДЕФИСПЕН ЖАЗЫЛАТЫН СӨЗДЕРДІҢ ЕМЛЕСІ

Қос сөздер дефис (-) арқылы жазылады.

§40. Қайталама қос сөздер дефис арқылы жазылады: *lek-lek, alýan-alýan, júre-júre, kóre-kóre, sólei-sólei, biik-biik, kóp-kóp, tay-tay, pah-pah, áykim-áykim.*

§41. Сыңарлары өзара мағыналас және қарама-қарсы болатын, сондай-ақ сыңарларының мағынасы көмескіленген қос сөздер дефис арқылы жазылады: *syı-qurmet, úgit-nashat, oi-óris, ydys-aiaq, telegei-teńiz, salt-dástúr, er-toqym, el-jurt, jer-jahan, kúsh-qairat, ońústik-shyǵys, júrek-tamyr syrqaty, shtrih-kod, emdik-saýyqtyrý, oqý-jattyǵý, ákimshil-qysymshyl; úlken-kishi, kári-jas, alys-jaqyn, ashshy-tyshshy, alys-beris, joǵary-tómen, kóshi-qon, aitty-aitpady, kirer-kirmesten, kelimdi-ketimdi, kári-qurtań, kóilek-kónshek, et-met.*

§42. Қосарланған болжалдық сан есімдер дефиспен жазылады: *bir-eki, alty-jeti, úsh-tórt, otyz-qyryq, altaý-jetey, bireý-ekey.*

§43. Еліктеуіш, бейнелеуіш мәнді қос сөздер дефис арқылы жазылады: *jalt-jult, satyr-sutyр, qalt-qult, shaqyr-shuqyr, shart-shurt, sart-surt, sart-sart, tars-turs, tars-tars.*

§44. Грамматикалық тұлғалармен келген қос сөздер дефис арқылы жазылады: *týradan-týра, joǵý-joq, qoldy-qolyna, ózinen-ózi, qaraptan-qarap, bardy-joqty, azdy-kópti, tekten-tekke, teginnen-tegin, qolma-qol, betpe-bet, kózbe-kóz, jolma-jol, barar-*

barmas; bilep-tóstep, sharshap-shaldyǵyp, kórgen-túgen, júyp-shatyp, qyryp-joiyp, jylap-eńirep, ósip-ónip.

§45. Араб цифрымен берілген санға қосымша дефис арқылы жалғанады және түсірілген *-ynshy (-inshi), -nshy (-nshi)* қосымшасының орнына дефис қойылады, ал рим цифрымен берілсе, дефис қойылмайды: *6-ǵa, 100-ge deın, 10-15-ten; 2018-jyl, 5-sanat, 3-kireberis, 10-qazan, 2-aqpan, 136-bap, 1-úı, 9-páter, XXI ǵasyr, III tom, IV taray.* Бірақ № шартты белгісімен тіркесетін араб цифрлы сан есімдер дефис арқылы ажыратылмайды: *№82 mektep, direktordyń №5 buıryǵy, №107 qaıly, №17 kiris.*

§46. Цифрға тіркелетін % (пайыз), °C (Цельсий) таңбаларынан кейін жалғанатын қосымшалар дефис арқылы жазылады: *50 %-ǵa, 10 °C-den tómen.*

§47. Күшейткіш буынмен келетін сөздер дефиспен жазылады: *ap-anuq, qyp-qyzyl, sap-sary, jap-jaqsy, súp-súıkimdi, qubaqyp.* Бірақ *appaq, kókpeńbek* болып жазылады.

§48. *Ýeb, eks* сөзалды сыңарларымен келетін сөздер дефис арқылы жазылады: *ýeb-brayzer, ýeb-dızain, ýeb-interfeıs, ýeb-sait; eks-ákim, eks-múshe.*

§49. *-aq, -ai, -ay, -dy, -di, -mys, -mis, -tin, -tuǵyn* шылаулары өздерінен бұрынғы сөздерден дефис (-) арқылы бөлініп жазылады: *sen-aq, shamaly-aq, kelmeidi-ay, ádemisin-ai, aitqan-dy, barypty-mys, kelipti-mis, kóretin-di; erek-tin, bar-tuǵyn, joq-tuǵyn.*

§50. Қысқарған сөзге қосымшалар дефис арқылы жалғанады: *AAQ-nyń, QazUPÝ-ǵa, UNESCO-ǵa* (§74-76 қараңыз).

VI тарау
БАС ӘРІПТИҢ ЕМЛЕСІ.
ҚОСЫМШАЛАРДЫҢ ЖАЛҒАНУЫ

§51. Әрбір жаңа сөйлем бас әріппен жазылады: *Qonaqúide, dóńgelek ústel ústinde qyzǵylt, kúńgirt sáylesi bar tas sham janyp tur. Qyryn otyrǵan ákesiniń úlken kesek pishini Abaıǵa jartylai ǵana kórinedi* (M.Áýezov).

§52. Олеңнің әрбір жолы бас әріптен басталады:
*Paida oilama, ar oila,
Talap qyl artyq bilýge.
Artyq bilim kitapta,
Erinbei oqyp kóryǵe* (Abaı).

Жалқы есімдердің емлесі

§53. Кісінің аты, әкесінің аты, тегі бас әріппен жазылады: *Dýlat Saǵynuly Berdaly, Qyrmyzy Nábiqyzy Seidimbek.*

§54. Кісі есімдеріне және **-ov**, **-ev** жұрнағымен аяқталған кісінің тегіне қосымша түбір сөздің соңғы буынына сәйкес үндесіп жалғанады: *Álihannyń, Álihanǵa; Dilshattyń, Dilshatqa; Nábievanyń, Nábievke; Baıǵaraevtyń, Baıǵaraevqa.*

Е с к е р т у. Соңғы буыны **á**-мен аяқталған кісі есімдеріне қосымшалар жуан жалғанады: *Kúlásh-qa, Kúlái-ǵa, Bilál-ǵa.*

§55. Екі сөзден құралған кісі есімдері бірге жазылады: *Tóremurat, Aısáyle, Saqypjamal, Ábilqasym, Qasymjomart, Batyrhan, Tursynzada, Nurǵalı, Aıǵúl, Aqbala, Aqylbek, Jaqsybai, Shárbaný, Toqqoja, Nurbike, Nuraim, Nurdilda, Bibihanym, Asyljan, Ahmetqazy.*

§56. Кісі есімдері сыңарларының жігіндегі дыбыстар ауызша айтылуына сай жазылады: *Aıǵyz, Baıgeldi, Esengúl, Qaragóz, Kenjáli, Bibajar, Qojahmet.*

§57. Араб, парсы тілінен енген кісі есімдері қазақ тілінің дыбыстық заңдылығына сәйкес жазылады: *Ysqaq, Yrysjan, Yrysaldy, Ysmaiyl немесе Symaiyl, Muhambet, Ibragim, Ybyraiym, Bátma, Qasen, Qusaiyn, Qadisha, Pazyl, Ábdiqadir, Álbeibarys.*

§58. Тарихи тұлға есімдеріндегі ататекті айқындайтын сөзалды, сөзортасы нақтылаушы артикльдер есім сыңарларының ортасында, сөйлем басында, есім сыңарының алдыңғысы түсірілгенде, бас әріппен жазылады: *Ábýnasyr ál-Farabi, Áz-Zahir Rýkn ád-Din Beibarys, Leonardo da Vinchi, Janna d'Ark, Fon der Gols, Ljýdvig van Bethoven; Ál-Farabidiñ murasy barlyq túrki halyqtaryna ortaқ. Barsha túrki halyqtary úshin Ál-Farabidiñ murasy qundy.* Көрсетілген есімдерге қосымшалар буын үндестігіне сәйкес жалғанады: *Leonardo da Vinchi (-diñ, -ge, -i); Fon der Gols (-tyñ, -qa, -y); Vilgelm fon Gýmboldt (-tyñ, -qa, -y).*

§59. Ертегі, миф кейіпкерлерінің аттары бас әріппен және бірге жазылады: *Jelalaq, Qambarata, Oisylqara, Zeñgibaba, Shekshkata, Shopanata.*

§60. Құрамында *bi, jyraý, ata, ana, batyr, abyz, aqyn, bahadúr, han, seri, sal, datqa, sultan, qajy, sulý, begim, hanym, datqa, abyz, myrza* сөздері бар ұлттық-мәдени қоғамдастыққа танымал кісі есімдерінің алдыңғы сыңары бас әріппен, екінші сыңары кіші әріппен бөлек жазылады: *Móñke bi, Buqar jyraý, Qorqyt ata, Domalaq ana, Jalañtós batyr, Baiserke abyz, Dýlat aqyn, Ábilgazy bahadúr, Abylai han, Aqan seri, Birjan sal, Baizaq datqa, Baraq sultan, Qunanbai qajy, Baian sulý, Aisheker hanym, Rabia begim.*

§61. Дәстүрлі мәдениетте ерекше орын алған кісі есімдерінің алдында қолданылатын тұрақты эпитеттер бас әріппен жазылады: *Úkili Ybyrai, Qyz Jibek, Jaqaiym shekti Jetes bi, Qazdayysty Qazybek bi, Er Tarǵyn, Qaraqypshaq Qobylandy, Jaiay Musa, Er Tóstik.*

§62. Жануарлар мен құстарға қойылған күрделі атаулар

бас әріппен және бірге жазылады: *Autóbel, Qoiankók, Qulager, Bóribasar, Aqtós, Qaratorgai.*

Жер бедері, аспан денелері атауларының емлесі

§63. Географиялық және астрономиялық атаулар бас әріппен жазылады: *Alataý, Jetisý, Ertis, Jaiyq; Kún, Aı, Jer, Sholpan, Jetiqaraqshy, Súmbile, Úrker.*

§64. *Muzdyq, muhut, asý, aral, qum* т.б. сөздермен келетін жер-су және астрономиялық атаулардың бастапқы сыңары бас әріппен жазылады: *Qara teńiz, Tynyq muhity, Kúngeı asýy, Barsakelmes araly, Borsyq qumy.*

§65. Тұрақты анықтауыш арқылы қалыптасқан күрделі жер-су атауларының екі сыңары да бас әріппен және бөлек жазылады: *Kishi Azia, Ortalyq Qazaqstan, Batys Qazaqstan, Qıyr Shyǵys, Tayly Altai.*

§66. Күрделі жер-су атаулары бас әріппен, түбір тұлғасы сақталып, біріктіріліп жазылады: *Araltóbe, Úsharal, Kókshetaý, Betpaqdala, Jarkent, Marqakól, Saryarqa, Saryaǵash, Jańaarqa.*

§67. Қосарланған жер-су атауының екі сыңары да бас әріппен, дефис арқылы жазылады: *Aqsý-Jabaǵyly qoryǵy, Úitas-Aidos jerasty sýy, Sairam-Ógem ulttyq parki, Balqash-Alakól oıysy.*

Күрделі атаулардың емлесі

§68. Мемлекет және ең жоғарғы мемлекеттік басқару органдары мен лауазым атаулары бас әріппен жазылады: *Qazaqstan Respýblikasy, Qazaqstan Respýblikasynyń Prezidenti, Qazaqstan Respýblikasynyń Premer-ministri, Qazaqstan Respýblikasy Parlamenti Májilisiniń Tóraǵasy, Qazaqstan Respýblikasynyń Úkimeti.*

Бірақ мемлекеттік лауазым атауларындағы *hatshy, ministr, depýtat, ákim, orynbasar, basshy, tóraǵa* сөздері кіші әріп-

пен жазылады: *Qazaqstan Respýblikasy Memlekettik hatshysy, Qazaqstan Respýblikasy Qarjy ministri, Qazaqstan Respýblikasy Parlamentiniń depýtaty, Túrkiстан oblysynyń ákimi, Qazaqstan Respýblikasy Prezidenti ákimshiligi basshysynyń orynbasary, Ádistemelik bólim basshysy, Til komitetiniń tóraǵasy.*

§69. Мемлекеттік әкімшілік-бақару органдары (министрлік, комитет, департамент, т.б.), заңнамалық құжаттар күрделі атауларының бірінші сөзі бас әріппен жазылады: *Qarjy ministrligi, Qazaqstan Respýblikasy Qarjy ministrligi, Qazaqstan Respýblikasy Ishki ister ministrligi, Qazaqstan Respýblikasy Qarjy ministrliginiń Memlekettik múlik jáne jekeshelendirý jónindegi komiteti, Qazaqstan Respýblikasy Aqqarat jáne komýnikasialar ministrliginiń Aqqarattandyryú departamenti, Eńbek kodeksi, Qazaqstan Respýblikasynyń Eńbek kodeksi.*

§70. Оқу орны, ғылыми мекеме, қоғамдық ұйым, өнер орталықтарының және олардың құрылымдық бөлімшелерінің атаулары бас әріппен жазылады: *Ál-Farabi atyndaǵy Qazaq ulattyq ýniversiteti, Sh.Ýálihanov atyndaǵy Tarih jáne etnologia institúty, Qazaqstan Síretshiler odaǵy, Abai atyndaǵy Opera jáne balet teatry, Qazaq ulattyq ýniversitetiniń Tarih fakýlteti, Shyǵystany fakýltetiniń Shyǵys filologiasy kafedrasy; Til bilimi institútynyń Til mádenieti bólimi, Jazyshylar odaǵy Kórkem ádebiet bólimi, Til bilimi institútynyń Ğylymi keñesi.*

§71. Ғимарат, ескерткіш, көркем әдебиет, музыка, сәулет, өнер туындылары атауларының алғашқы сөзі бас әріппен жазылады: *Beibitshilik pen kelisim sarayı, Qazmedia ortalyǵy, Táýelsizdik sarayı, Áziret Sultan meshiti, «Abai joly» roman-epopeiasy, I.Esenberlinniń «Kóshpendiler» trilogyasy, «Alasapyran» romany, «Sardar» poemasy, «Aıqyn» gazeti, «Aıqap» jýrnaly, «Qazdar qaitqanda» áni.*

§72. Маңызды тарихи оқиғалардың, мереке атаулары-

ның бірінші сөзі бас әріппен жазылады: *Aqtaban shubyryndy, Alqakól sulama, Jeltoqsan kóterilisi, Qurban ait, Naýryz meiramy, Qazaqstan halqynyń birligi merkesi, Bilim kúni.*

§73. Мемлекеттік наградалар, атақтар бас әріппен жазылады: *Qazaqstan Respýblikasy Memlekettik syılyǵynyń laýreaty, «Halyq qaharmany» ataǵy, «Altyn qyran» ordeni, «Eren eńbegi úshin» medali, «Altyn alqa» tósbelgisi.*

VII тарау ҚЫСҚАРҒАН СӨЗДЕРДІҢ ЕМЛЕСІ

§74. Басқы әріптерінен қысқарған күрделі атаулар бас әріппен жазылады: *EQYU (Eýropadaǵy qaýipsizdik jáne yntymaqtastyq uıymy); AQ (Aksionerlik qoǵam); AAQ (Ashyq aksionerlik qoǵam); JShS (Jayapkershiligi shekteyli seriktestik); DDSU (Dúniejúzilik densaýlyq saqtaý uıymy).* Қосымшалар қысқарған сөздің айтылу заңдылықтарына сәйкес дефис арқылы жазылады: *EQYU-ǵa; EO-ǵa; JShS-nyń; AQ-nyń; DDSU-ǵa; TMD-ǵa, AQSh-qa, JShS-ǵa, MKK-ge.*

§75. Ағылшын тіліндегі атауы бойынша қысқарған әлемдік мәртебесі жоғары халықаралық ұйым атаулары түпнұсқа тіліндегідей жазылады: *UNESCO, USAID, NATO, KAF.* Қосымшалар қысқарған сөздің айтылуына қарай, дефис арқылы жалғанады: *UNESCO-nyń, -ǵa; USAID-tyń, -qa; NATO-nyń, -ǵa; KAF-tyń, -qa.*

§76. Күрделі атаулардың құрамындағы сөздерден жасалған аралас қысқарған сөздер төмендегіше жазылады: *QazUÝ (Qazaq ulttyq ýniversiteti); Euroodaq (Еуропалық одақ).* Қосымшалар соңғы бұйынға үндесіп жалғанады: *QazUÝ-dyń, -ǵa; Euroodaqtyń, -qa.*

VIII тарау
КЕЙБІР КИРИЛЛ ӘРІПТЕРІ МЕН ШЕТТІЛДІК
СӨЗДЕРДІҢ ЕМЛЕСІ

§77. **ë** әрпі **ó** әрпімен таңбаланады. Оларға қосымша соңғы буынның үндесіміне сәйкес жалғанады: *manóvr (-diń, -i, -ge, -ler)*, *brýselóz (-diń, -i, -ge, -der)*, *aktór (-diń, -i, -ge, -ler)*, *amóba (-nyń, -ny, -ǵa, -lar)*, *dirjór (-diń, -i, -ge, -ler)*, *rejísór (-diń, -i, -ge, -ler)*.

§78. **ц** әрпі және **сц** әріп тіркесі **s** әрпі арқылы жазылады: *sirk, sıfr, silindr, sirkýl; desimetr, medisina, proporsional, abzas, kvars, konstýtýsia, korporasia, seh; senarı, sıofıt, abses, absisa, plebisıt.*

Е с к е р т у. Қатар келген **ц** әрпі **ts** тіркесі арқылы таңбала-нады: *pıtsa, Nıtsa.*

§79. **-mч** дыбыстар тіркесімен аяқталатын сөздердегі **m** әрпі түсіріліп жазылады: *skoch, skech, mach.*

§80. **ш** әрпі төл сөздерде **shsh** әріп тіркесімен, ал шеттілдік сөздерде **sh** әрпімен таңбаланады: *ashshy, tushshy, keshshe; ýchılıshe, praporshık.*

§81. **э** әрпі **e** әрпімен жазылады: *element, elevator; epopeia, poetıka, koefısent.*

Е с к е р т у. **-оэ** әріп тіркесімен аяқталатын сөзде **э** әрпінің орнына **ı** жазылады: *aloi, kanoi.*

§82. **ю** әрпі төл сөздерде, сонымен бірге шеттілдік сөздерде сөз басында және дауысты дыбыстан кейін **ıı** әріп тіркесімен: *aiı, oiı; İypıter, İırmala; kaiıta*, ал дауыссыз дыбыстан, айы-ру белгісі (**ь**) мен жіңішкелік белгісінен (**ь**) кейін **ıı** әрпімен таңбаланады: *parashıt, absalıt, glıkoza, debıt, prodıser, lıks, salıt, valıta, bıdjet, bırokratıa, sıjet, bıleten; fıchers, kompıter, tútor; konıktıra, konıktivıt.* Қосымша соңғы буынның үндесімі-не сәйкес жалғанады.

Ескерту. **и (i)** әрпінен кейін тұрған **ю** орнына **у** жазылады: *қиу, кiu, diу*.

§83. **я** әрпі төл сөздерде, сонымен бірге шеттілдік сөздерде сөз басында, дауысты дыбыстан кейін, айыру белгісі (**ь**) мен жіңішкелік белгісінен (**ь**) кейін **ia** әріп тіркесі арқылы: *iaǵni, qoian; Ialta; soia, ideia; giperiadro, sybiadro; aliens, koniak*, ал дауыссыз дыбыстан кейін **á** арқылы таңбаланады: *akýmýlátor, mýláj, zarád, kalkýlátor*. Қосымша соңғы буынның үндесіміне сәйкес жалғанады.

Ескерту. **и (i)** әрпінен кейін тұрған **я**-ның орнына **а** жазылады: *qiar, sia, Túrkia, jaria*.

§84. Жіңішкелік белгісі (**ь**) бар буынға жіңішке дауыстылардың әрпі жазылады, қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп жалғанады, жіңішкелік белгі (**ь**) ескерілмейді: *ansámbl (-diń, -i, -ge, -der), dúbl (-diń, -i, -ge, -der), rúbl (-diń, -i, -ge, -der), paról (-diń, -i, -ge, -der), asfált (-tiń, -i, -ke, -ter), púlt (-tiń, -i, -ke, -ter), ált (-tiń, -i, -ke, -ter), ós (-tiń, -i, -ke, -ter), vólt (-tiń, -i, -ke, -ter), búldog (-tyń, -y, -qa, -tar), batalón (-niń, -i, -ge, -der), medalón (-niń, -i, -ge, -der), koról (-diń, -i, -ge, -der), gastról (-diń, -i, -ge, -der), alkogól (-diń, -i, -ge, -der), kúlt (-tiń, -i, -ke, -ter), gólf (-tiń, -i, -ke, -ter), vestibúl (-diń, -i, -ge, -der), sirkúl (-diń, -i, -ge, -der), roiál (-diń, -i, -ge, -der), álpınus (-tiń, -i, -ke, -ter), áternativ (-tiń, -i, -ke, -ter), kobált (-tiń, -i, -ke, -ter), festivál (-diń, -i, -ge, -der), álbátros (-tyń, -y, -qa, -tar), álbom (-nyń, -y, -ǵa, -dar), álmanah (-tyń, -y, -qa, -tar), áltrón (-nyń, -y, -ǵa, -dar), álfa (-nyń, -ǵa, -lar), váls (-tiń, -i, -ke, -ter), bálzam (-nyń, -y, -ǵa, -dar), pálma (-nyń, -sy, -ǵa, -lar), oftálmolog (-tyń, -y, -qa, -tar), búldozer (-diń, -i, -ge, -ler), múltfilm (-niń, -i, -ge, -der), últrasáyle (-niń, -si, -ge, -ler), fólklor (-dyń, -y, -ǵa, -lar), vólfram (-nyń, -y, -ǵa, -dar).*

Ескерту. Мына сөздерде жіңішкелік белгісі ескерілмей-

ді, қосымшалар түбірдің соңғы буынына үндесіп жалғанады: *bron* (-*nyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *monastyr* (-*dyń*, -*y*, -*ǵa*, -*lar*), *gy'ash* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *ty'sh* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*).

§85. Жіңішкелік белгісімен (**ь**) келген буын құрамында **e**, **ı** әріптері бар сөздерде жіңішкелік белгісі ескерілмейді, қосымшалар түбірдің соңғы буын үндестігіне сәйкес жалғанады: *akvarel* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *stil* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *lager* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *artıkl* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *kegl* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *premer* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *premera* (-*nyń*, -*ǵa*, -*lar*), *relef* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*), *barelef* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*), *brakoner* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *barer* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *shifoner* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *kelt* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*), *film* (-*niń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *gelmunt* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*), *atele* (-*niń*, -*si*, -*ge*, -*ler*), *relef* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*).

Е с к е р т у. Ономастикалық атаулар мен кейбір мағынасына нұқсан келетін сөздерде жіңішкелік белгісінің (**ь**) орнына **ı** әрпі жазылады: *Pier*; *piesa*, *le*.

§86. **e** әрпінің алдында тұрған айыру белгісі (**ь**) ескерілмейді, қосымшалар соңғы буын үндесіміне сәйкес жалғанады: *sýbekt*, *obekt*, *ıneksıa*, *feldeger*, *adektiv*.

§87. Шеттілдік бірқатар сөздер түпнұсқа тілдегі тұрпатына ұқсас жазылады және оларға қосымша буын үндестігіне сәйкес жалғанады: *moderator* (-*dyń*, -*y*, -*ǵa*, -*lar*), *marker* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *stepler* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *vay'cher* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *sýpervaizer* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *aıfon* (-*nyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *banknot* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *bankomat* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *planshet* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*), *onlain* (-*nyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *oflain* (-*nyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *dızain* (-*nyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *barmen* (-*niń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *bıznesmen* (-*niń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *resepsıhn* (-*niń*, -*i*, -*ge*, -*der*), *skrinshot* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *blokbaster* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *fýrshet* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*).

§88. **дж** әріп тіркесі бар сөздерде **đ** әрпі түсіріліп, қосымшалар үндестік заңы бойынша жазылады: *menejer* (-*diń*, -*i*, -*ge*, -*ler*), *jınsy* (-*nyń*, -*sy*, -*ǵa*, -*lar*), *jentılmen* (-*niń*, -*i*, -*ge*, -*der*).

Е с к е р т у. **-дж** әріп тіркесінің арасынан буын жігі өтетін және сөз мағынасы өзгертін жағдайда **d** әрпі сақталып жазылады: *búdjet, lodju*.

§89. Сөз соңындағы қайталанған қосар әріптің біреуі түсіріледі: *klas* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *hol* (-*dyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *bal* (-*dyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*).

§90. Сөз ортасындағы қайталама **сс, мм, лл, тт, фф, нн, бб, рр, пп, зз, дд, кк, уу** дыбыстарын білдіретін әріптердің бірі түсіріліп жазылады: *patison, komısar, resor, profesor, proesor, asonans, dısonans, disident; gramatika, komýna, imýnogen, imigrant, programıs, mamologia, simetria, amiak, anagram, kardiogram; metalýrgia, elips, elinizm, kolej, sılabýs, koloid, biliard, brýselóz, talı, kolokviým, triler, alofon, troleibýs, alúzia; kotej, atestat; efekt, efýzia, afekt, afrikat, koefisent; týnel, aneksia, anotasia, baner, tenis, konotat; abreviatýra, gibon, korespondent, popýrı, sparıń, korektor, korozia, presýpozisia, aparatýra, aplikasıa, ipodrom, opozisia, oponent; aglútinativ, sýgestia; aditiv; akaýnt, akord, akreditasıa, hokei, individým.*

Е с к е р т у. Сөз мағынасы өзгертін жағдайда **сс, мм, лл, тт, нн, бб, рр, пп, дд, кк** әріптері сақталып жазылады: *esse, mass-media, massa; sammit, ballada, milligram; getto, netto; tonna, vanna; súrrealizm, irrational, irreal; trýppa; býdda, býddism; ekker.*

§91. **-ий**-мен аяқталған сөздердің соңында бір ғана **ı** әрпі жазылады: *kalı, alúmini, natrı, kafeterı, komentarı, realı.*

§92. Шеттілдік сөздердің соңындағы **a** әрпі сөз мағынасына әсер етпеген жағдайда түсіріліп жазылады. Қосымшалар соңғы буынға үйлесіп жалғанады: *gazet* (-*tiń*, -*i*, -*ke*, -*ter*), *minýt* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *sıfr* (-*dyń*, -*y*, -*ǵa*, -*lar*), *kordinat* (-*tyń*, -*y*, -*qa*, -*tar*), *kapsýl* (-*dyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*), *kardiogram* (-*nyń*, -*y*, -*ǵa*, -*dar*). Бірақ *matematika, pedagogika, statistika, mehanika* болып жазылады.

§93. Сөз аяғындағы **-см, -сть, -зд** әріп тіркесінің соңғыла-

ры түсіріліп жазылады, қосымшалар үндестік заңына сәйкес жалғанады: *jýrnalis* (-tiń, -i, -ke, -ter), *komýnis* (-tiń, -i, -ke, -ter), *manifes* (-tiń, -i, -ke, -ter), *ensiklopedis* (-tiń, -i, -ke, -ter), *Everes* (-tiń, -i, -ke, -ter), *siez* (-diń, -i, -ge, -der), *vedomos* (-tyń, -y, -qa, -tar), *poves* (-tiń, -i, -ke, -ter).

§94. **p, h** әріптеріне аяқталған шеттілдік сөздерге тәуелдік жалғауы жалғанғанда, **p, h** ұяңданбайды: *arhetip* - *arhetipi*, *stereotip* - *stereotipi*, *ketchyp* - *ketchypu*, *sheih* - *sheihy*, *shtrih* - *shtrihy*. Сондай-ақ **h** әрпіне аяқталған сөзге қосымшалар жуан жалғанады: *seh* - *sehty*, -qa, -tar, *sheih* - *sheihty*, -qa, -tar, *shtrih* - *shtrihy*, -qa, -tar.

§95. **-pг, -кс, -лк, -кл** әріп тіркесіне біткен сөздерге қосымшалар жіңішке жалғанады: *ocherk* (-tiń, -i, -ke, -ter), *lúks* (-tiń, -i, -ke, -ter), *polk* (-tiń, -i, -ke, -ter), *síkl* (-diń, -i, -ge, -der), *hurýrg* (-tiń, -i, -ke, -ter), *metalyrg* (-tiń, -i, -ke, -ter).

§96. **-кт, -ск, -нкт, -пт, -мп, -мб, -фт** әріп тіркесіне бітетін сөздерге қосымша **y, i** дәнекері арқылы, ал **-кт, -ск, -нкт** сияқты құрамында **к** әрпі барларына тек жіңішке, басқаларына соңғы буын үндесіміне қарай не жуан, не жіңішке жалғанады: *faktige*, *faktisi*; *obektige*, *obektisi*; *diskige*, *diskisi*; *pýnktige*, *pýnktisi*; *akseptige*, *akseptisi*; *Olympige*, *Olympisi*, *rombyga*, *rombysy*; *shriftige*, *shriftisi*.

§97. Сөз соңындағы **-нг** әріп тіркесі **ń** әрпімен жазылады, қосымшалар үндестік заңына сәйкес жалғанады: *parkıń* (-niń, -ge, -i, -der), *boylıń* (-niń, -ge, -i, -der), *brıfıń* (-niń, -ge, -i, -der), *reituń* (-niń, -ge, -i, -der).

§98. Ағылшын тіліндегі түпнұсқасында **w** әрпімен басталатын кейбір сөздер **y** әрпімен жазылады: *yatsap*, *yıki*, *yikipedia*, *yeb-sait*.

§99. **-ог** әріп тіркесімен аяқталатын сөздерге қосымшалар жуан жалғанады: *pedagog-tar*, *pedagog-y*, *dialog-tar*, *dialog-y*, *ekolog-tar*, *ekolog-y*.

IX тарау СӨЗДЕРДІҢ ТАСЫМАЛДАНУЫ

§100. Сөз буын жігіне сәйкес тасымалданады: *oqý-shylar*; *oqýshy-lar*; *bel-sendi*, *belsen-di*; *bei-bitshilik*, *beibit-shilik*, *beibitshi-lik*, *qı-yn*, *bú-yn*.

§101. **Й** мен **у** дауыссыздары екі дауысты дыбыстың аралығында келгенде, *da-ýys* (*daý-ys* емес), *sa-ýat* (*saý-at* емес), *da-ıyndyq* (*dai-yndyq* емес), *qu-ıyn* (*qui-yn* емес) түрінде тасымалданады.

§102. Сөз ішінде үш дауыссыз дыбыс қатар келгенде сөздің түбірі сақталып тасымалданады: *kúngirt-teý* (*kúngir-tteý* емес), *jańgyrt-ty* (*jańgy-rtty* емес).

§103. Біріккен және кіріккен сөздер буын жігімен тасымалданады: *de-malys*, *dema-lys* (*dem-alys* емес); *kógorai*, *kógo-rai* (*kóg-orai* емес).

§104. Бір буынды сөздер тасымалданбайды: *ai*, *kín*, *vólt*, *kvars*, *pýnkt*.

§105. Сөздің жеке әрпі сол жолда қалдырылады, келесі жолға тасымалданбайды: *ara* (*a-ra*, *ar-a* емес), *alaq* (*a-laq* емес), *alaqan* (*a-laqan* емес).

§106. Бас әріптен қысқарған сөздерді тасымалдауға болмайды.

§107. Кісі есімінің қысқартылған әрпі мен кісінің тегі тасымалданбайды: *A.Baitursynuly*, *B.Momyshuly*, *Ǵ.Mustafin*, *Á.Kekilbaı*.

§108. Цифрлармен келген қысқарған өлшем бірлік атаулары және шартты таңбалар тасымалданбайды: *25 ga* (*25-ga* емес), *50 sm* (*50-sm* емес), *50%* (*50-%* емес).

ЖАҢА ӘЛІПБИ НЕГІЗІНДЕГІ ҚАЗАҚ ТІЛІ ЕМЛЕСІНІҢ ЕРЕЖЕЛЕРІ

Редакторлар: А.Фазылжанова

Қ.Күдеринова

Корректор: Д.Оспанова

А.Қадырхан

Тех.редактор: С.Баубекова

Терілуге берілген күні 05.10.2018

Басуға қол қойылған күні 08.10.2018

Пішімі 60x84 ¼. Шартты баспа табағы 1.8

Қаріп түрі Times New Roman.

Таралымы 5000 дана.

Қазақстан Республикасы, Астана қаласы,

Сығанақ көшесі, 25. Тел./факс: 27-71-39,

эл.пошта: tilortalyk@mail.ru